

Mikuláš Sedlák

TVORBA NOVÉHO MODELU TRHOVÉHO HOSPODÁRSTVA ¹

Abstract: *The mission of the economy is connected with ethics and that one with religion. The origin of the market economy was in Calvinistic ethics. Its core is individualism and profit maximization. It is Adam Smith who is considered an originator of the liberal economic model. The next development of economics was achieved by neoclassical economics, which was based on the utilitarian ethics. In the middle of the twentieth century a moral decay began. The maximization of profit is the mythology of the primary goal. The response to that paradigm is the model of social responsibility of enterprise's stakeholders. The negative features of the capitalistic economic system are above all: cyclical development of the economy, unequal incomes and property of the citizens, unemployment, and poverty. Opinions of the necessity of the market economy reconstruction vary. There are various considerations on the new market economy's model. It is necessary to assume the pluralistic approach to the creation of the economic model.*

Keywords: *capitalism, market economy, ethics, maximization of profit, negatives of the capitalist economy system, reconstruction of the economic model, pluralistic approach to the creation of the economic model.*

JEL: P 1, P 16

1 Etické zdroje liberálneho trhového hospodárstva

Poslanie hospodárstva je neoddeliteľne spojené s etikou. Je to preto, že ide o inštitúciu vytvorenú človekom a jemu slúžiacu.

Podľa A. Maddinsona bola jedným z fundamentálnych zdrojov formujúcich tvár Európy a neskôr aj USA skutočnosť, že už od 4. storočia existoval v Európe jednotný systém kresťanských hodnôt, ktorých univerzálny koncept platil na celom kontinente. ([2], s. 26).

Niektorí autori tvrdia, že moderný ekonomický vývoj vo svete koreluje s prijatím a presadzovaním kalvínskej etiky.

---

¹ Príspevok bol napísaný v rámci grantu VEGA: Súčasný trendy vo svetovej ekonomike a znalostná ekonomika (2/0206/09).

1.1 Kalvínska etika – východisko trhového hospodárstva

Vysvetľovanie etických základov modelu trhového hospodárstva v Európe a v západnej civilizácii všeobecne sa často spája – ako to uvádza G. W. Ditz v svojej vedeckej štúdii *The Protestant Ethics and The Market Economy* (In: *Kyklos, International Review for Social Sciences*, 1980, roč. 3, č. 4, s. 623 – 657) – s vymedzovaním a presadzovaním kalvínskej etiky. Pri jej charakterizovaní sa autor opiera o známe dielo sociológa Maxa Webera (*Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1904), ktorý zdôrazňoval, že na ekonomiku sa treba dívať ako na systém trhových vzťahov.

Podľa citovaných prameňov vychádza kalvínska etika v ekonomike z nižšie uvedených premís. [23]

Kalvín vyhlásil racionálne pracovné úsilie ľudí zamerané na tvorbu bohatstva za hlavný posvätný záväzok pre tých, ktorí sa cítia byť povolani a chcú byť vyvolení.

Na zabezpečenie prebytku v podnikaní sa musí maximalizovať rozdiel medzi vstupom a výstupom a podporovať maximalizácia výroby a minimalizácia spotreby. Aby z úspor vznikol kapitál, musí sa stať šetriaci investorom, a preto musia riskovať. Presvedčenie finančného rizika dostáva po prvýkrát v dejinách atribút duchovného imperatívu.

Pre Kalvína boli vlastnícke práva morálne ospravedlnené, lebo prinášali zisk. Vlastníci boli duchovne novou elitou. Ich prvoradým cieľom bola maximalizácia zisku. Táto sa stala základom ekonomického systému. V tomto prípade išlo o etickú racionalizáciu vlastného hmotného záujmu. Z toho vyplynul názor, že všetko, čo zvyšuje zisk, je dobré a všetko, čo ho znižuje, je zlé. Vzájomné ľudské vzťahy sa stali sekundárne.

Ekonomická filozofia liberálneho modelu trhového hospodárstva je individualistická. Staví sa proti zasahovaniu štátu do podnikania a proti celospoločenskému plánovaniu, v dôsledku čoho minimalizuje legálne obmedzenie vlastníckych práv.

V týchto nových spoločenských podmienkach moc nahrádzujú zisky. Novou elitou sú vlastníci a tí, ktorí riadia proces tvorby zisku. Aristokraciu strieda meritokracia.

V 19. storočí nastúpil namiesto kalvínskeho asketizmu freudovský hedonizmus (Sigmund Freud 1856 – 1939), ktorý nahradil princíp spasenia princípom slasti (eros, libido). ([23], s. 39)

1.2 Prístupy A. Smitha a B. Mandevilleho k morálnemu zmyslu podnikania

Zvyčajne sa tvrdí, že ucelený systém ekonomických poznatkov moderného trhového hospodárstva rozvinul v roku 1776 Adam Smith v knihe *Bohatstvo národov*. Niektorí autori prízvukujú, že toto dielo by sa malo interpretovať v spojitosti s jeho *Teóriou mravných citov* z roku 1755. Zároveň dodávajú, že autor doplnil svoju knihu na sklonku svojho života (zomrel r. 1790) o novú kapitolu s názvom: *O povahe cností*, pretože pokladal za potrebné opätovne zdôvodniť význam pevných morálnych návykov pre spoločnosť, ktorá má ambíciu byť podnikateľská a súčasne slušná. [14]

V článku uverejnenom v nemeckom časopise Spiegel, ktorý publikovali naše Hospodárske noviny, sa v tomto kontexte o Adamovi Smithovi píše: „Smith videl v ziskuchtivosti ľudí, v ich egoizme a takmer v animálnom pude vlastniť čoraz viac ako sused rozhodujúcu pohonnú silu kapitalizmu. Súčasne rozpoznal, že kapitalizmus potrebuje uzdu, že prílišný egoizmus škodí všeobecným záujmom. Sťažoval sa na spoločnú vášeň kradnúť a na monopolného ducha fabrikantov a vyslovil podozrenie, že títo ako sprisahanci sa dohadujú ako udržať ceny hore a mzdy dole. Preto žiadal „koalície“, čiže odbory a zákony, že by mali zabrániť tomu, aby sebeláska prerástla do sebecností.“ ([15], s. 16)

V interpretácii názorov Adama Smitha existuje istá kontroverznosť, o ktorej Dagmar Smreková napísala: „Ťažkosť, ktorú teoretici analyzujúci jeho dielo pomenovali ako „Problém Adama Smitha“ spočívala v zjavnom nesúlade medzi kľúčovým pojmom Teórie morálnych citov, t. j. pojmom sympatie, a centrálnym pojmom Bohatstva národov, čiže pojmom sebalásky.“ ([5], s. 271)

Autorka zároveň tvrdí, že A. Smith „... už od prvých stránok spomínaného diela (Teórie morálnych citov – pozn. M. S.) sa prezentuje ako teoretik morálky sympatie, hoci neprehliada pritom dôležitosť určitého stupňa sebalásky, čiže racionálne zvládnutého záujmu o vlastný prospech.“ Ďalej pokračuje, že „pre A. Smitha je neprijateľný a odsúdeniahodný rešpekt k takému bohatstvu, ktoré sa zrodilo bez zásluh a cností..., čiže mohli by sme povedať, že A. Smith odmieta „špinavé peniaze“..., kritizuje také zhromažďovanie peňazí, ktoré neslúži na uspokojenie prirodzených potrieb, ale len na ukojenie márnivosti a nadbytočného prepychu.“ ([5], s. 278)

V súvislosti s formovaním filozofie trhového hospodárstva sa stretávame aj s názorom, keď sa nepokladá za formálneho otca modernej economickej myšlienky neviditeľnej ruky A. Smith, ale Bernard Mandeville (1670 – 1733), britský filozof a spisovateľ, ktorý napísal kontroverzné dielo Bajka o včelách alebo Súkromné neresti ako verejné cnosti, v ktorom pomocou alegórie ukázal, že v spoločnosti sú egoizmus a iné formy amorality nielen nutné, ale aj užitočné a že viac nerestí vedie k väčšiemu bohatstvu. [30].

Na margo tohto autora Milan Zigo uvádza, že B. Mandeville „v rôznych podobách rozvíjal myšlienku škodlivosti morálky pre spoločnosť... Ako zástanca raného utilitarizmu, založeného na princípe egoizmu..., starostlivo si všímal chod ekonomiky raného kapitalizmu voľného trhu..., a zistil, že neresti, ako prepych, hýrenie, márnivosť a podobne, ale aj ziskuchtivosť, bezohľadnosť, dravosť atď., nad ktorými sa pohoršovali vtedajší moralisti..., môžu byť spoločnosti užitočné tým, že podporujú rozvoj obchodu a priemyslu, ako aj celej spoločnosti. ([5], s. 261)

Pre mnohých podnikateľov a manažérov sa stali práve tieto myšlienky prítlačlivejšie než hlásanie a dodržiavanie morálnych princípov a ľudských hodnôt, čo potvrdzujú aj udalosti z posledného vývoja hospodárstva v USA a v iných vyspelých štátoch.

1.3 Etické hodnoty neoklasickej ekonómie

Významným medzníkom vo vývoji economickej vedy boli sedemdesiate roky 19. storočia, keď vznikla neoklasická teória. Tá sa rozvíjala v troch prúdoch, ktoré

etické hodnoty navzájom spájali. Boli to najmä spoločné metodologické východiská a alternatívna teória hodnoty, založená na princípe hraničnej užitočnosti.

Prvá etapa neoklasickej teórie dominovala v ekonomickom myslení v tridsiatych rokoch 20. storočia.

V sedemdesiatych rokoch 20. storočia nadväzujú na ňu a dostávajú sa do popredia nové neoklasické ekonomické koncepcie, ktoré vyzdvihujú význam slobodného trhu. Zvlášť uznávanou z nich sa stal monetarizmus, ktorého hlavným predstaviteľom bol Milton Friedman, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu v roku 1976 (tzv. chicagská škola).

Predstavitelia neoklasickej ekonómie sledujú podobné etické hodnoty ako tvorcovia zo začiatkov moderného ekonomického vývoja. Tie sa „... však aplikujú nielen na ekonomiku, ale čoraz viac i na celé spektrum sociálnych vzťahov.“ ([10], s. 5)

Východiskom neoklasickej ekonómie je utilitárna etika, ktorej základným cieľom je maximalizácia užitočnosti. Pri podnikaní je to maximalizácia zisku. Jej teoretickým základom je individualizmus. Ten predpokladá, že jednotlivci hľadajú najracionálnejšie spôsoby dosahovania svojich cieľov, čiže snažia sa optimalizovať svoje rozhodnutia.

„Pôvodný pojem „užitočnosti“ tvrdí Amitai Etzioni, „tak ako bol na konci 19. storočia utvorený Jeremym Benthamom a široko použitý v neoklasickej ekonómii, sa úzko orientoval na JA, t. j. priamo hedonisticky.“ ([10], s. 30). Človek je homo oeconomicus, čiže egoistický typ, ktorý nevyklučuje ani určité altruistické prvky správania sa a to najmä vtedy, keď ide o „vylepšenie“ svojho imidžu vo verejnosti.

„Neoklasická paradigma buď neuvažuje so spoločenstvom vôbec, alebo ho berie ako mechanický súbor jednotlivcov bez vzájomných kauzálnych vzťahov, ktoré sú voči jednotlivým osobám vonkajšie. Individuá sa chápu ako oddelené od spoločenstva a od hodnôt...“ ([10], s. 14)

Neoklasická paradigma nielen ignoruje morálnu dimenziu, ale aj aktívne vzdoruje jej začleneniu. Podľa A. Etzioniho táto teória „... bola kritizovaná ako nerealistická, neproduktívna a amorálna...“ ([10], s. 12). Na základe toho sa vyslovuje názor, že je zdrojom mnohého zla na svete.

S postupným vývojom modernej ekonómie vyspelých štátov preukázateľne poklesol význam etického prístupu k nim, v dôsledku čoho sa tieto oblasti spoločnosti podstatne ochudobnili. V konečnom dôsledku je to v neprospech celého ľudstva. Podľa Francisa Fukuyama došlo v Spojených štátoch a v ďalších porovnateľných industrializovaných krajinách k dramatickým zmenám v oblasti spoločenských hodnôt oproti tým, ktoré prevládali v industriálnej dobe polovice 20. storočia, t. j. k morálnemu úpadku a ku kultúre zdôrazňujúcej najkrajnejšie formy individualizmu. Toto obdobie sa vyznačovalo i závažným zhoršením sociálnych podmienok vo väčšine krajín priemyselného sveta. Nastal veľký rozvrat. ([13], s. 16 – 17)

Autor zároveň tvrdí, že zhoršujúci spoločenský poriadok nie je výhradne americký fenomén, ale že spúšťacím mechanizmom týchto negatívnych zmien boli činitele spoločné pre západné rozvinuté krajiny ako celok. Z predložených štyroch argumentov, ktoré mali vysvetliť výskyt javov spájaných s Veľkým rozvratom, pokladá za

najpriateľnejší rozsiahly kultúrny posun, ktorý zahŕňal oslabenie náboženskej viery a povyšovanie individualistického uspokojovania vlastných túžob nad záväzkami voči spoločenstvu. To súviselo s tým, že západný racionalizmus dospel k záveru, podľa ktorého neexistujú nijaké racionálne dôvody na podporu univerzálnych noriem správania. ([13], s. 81 – 82, 92 – 93)

1.4 Maximalizácia zisku – mytológia primárneho cieľa podniku

Východiskovou spoločenskou zodpovednosťou podniku je ekonomická výkonnosť. Archie B. Carroll ju vysvetľuje takto: „Historicky sa podnikateľské organizácie zriadili ako ekonomické entity určené na zabezpečenie výrobkov a služieb pre členov spoločnosti. Ako primárny stimul pre podnikateľstvo sa vytvoril motív zisku... Časom sa táto idea pretransformovala do pojmu maxima zisku a od tohto času neustále trvá ako hodnota.“ ([4], s. 225)

Pokiaľ ide o súčasné určenie poslania podniku (na základe amerických skúseností), známy autor Peter Senge uvádza, že „problém nastal v tomto smere v posledných 50. až 70. rokoch minulého storočia, keď dominantnou mytológiou sa stalo to, že poslaním „spoločnosti“ je maximalizácia návratnosti kapitálu investorom. Takto sa začalo uvažovať o „spoločnosti“ ako o stroji na výrobu peňazí, pričom ľudia sú v tomto prípade iba „ľudskými zdrojmi“, ktoré tento stroj na to potrebuje.“ ([35], s. 4)

Hoci nasledujúca poznámka sa môže zdať určitým odklonom od témy, lebo sa týka politiky, nie je to celkom tak, pretože politika má s ekonomikou to spoločné, že v oboch prípadoch ide o rovnaký cieľ, t. j. o maximalizáciu zisku, čo je pre našu súčasnosť veľmi aktuálny, ale nie lichotivý objav.

James Mc. Gill Buchanan, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu z roku 1986, prišiel s nápadom, či je možné opísať a analyzovať okrem trhov pomocou ekonomických kategórií aj rozhodovacie procesy v rôznych politických systémoch. [42]

Autor zistil vo svojom výskume úplne racionálne správanie sa politikov ako podnikateľov orientovaných na maximalizáciu ziskov.

Podľa Komisie Nobelovej ceny – ako sa uvádza v citovanom článku – Buchanan sa stal zakladateľom novej vedeckej disciplíny na hranici medzi ekonómiou a politickou vedou. Ekonómovia hovoria o tzv. teórii verejnej voľby. Základom je úvaha, že všetkých aktérov určitého procesu – od predsedu vlády až po malého úradníka – ženie silná zisťnosť. [42]

Najpodstatnejšie základy svojej teórie rozvinul J. Buchanan už v roku 1962 v knihe Teória súhlasu, v ktorej napísal: „Jednoducho neočakávajte od politikov, že sa budú správať inak, než to zodpovedá ich záujmom.“ [42]

Za najznámejšieho predstaviteľa „modelu“ spoločenskej zodpovednosti podnikov, spočívajúceho dôsledne na maximalizácii zisku, sa pokladá neoklasický ekonóm Milton Friedman, ktorý ho formuloval r. 1960 v diele „Capitalism and Freedom“ a v článku „The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits.“ [22]

Podľa neho „... v slobodnom podniku, čiže v podniku systéme súkromného vlastníctva, je vedúci pracovník zamestnancom vlastníkov podniku, ktorým priamo zod-

povedá. Jeho úlohou je preto riadiť podnik v súlade s ich záujmami, ktoré spočívajú všeobecne v tom, aby vytvoril čo možno najviac peňazí...“ ([12], s. 1)

Zástancovia tohto „modelu“ spoločenskej ekonomickej zodpovednosti podnikov uvádzajú tieto hlavné argumenty na podporu svojho názoru ([8], s. 66):

a) Manažéri podniku sú zodpovední svojim akcionárom, vlastníkom podniku. Preto poslaním manažmentu je slúžiť ich záujmom riadením podniku tak, aby sa vytváral zisk, z ktorého majú akcionári úžitok.

b) Spoločenské aktivity ako programy spoločenského rozvoja by sa mali určiť zákonom, verejnou politikou, ako aj aktivitami a príspevkami súkromných osôb. Vláda ako predstaviteľ ľudí je najlepšie vybavená na to, aby stanovila charakter spoločenského rozvoja a aby uskutočnila toto zdokonalenie v spoločnosti. Podniky prispievajú na to platením daní vláde, ktorá určí, ako sa majú vynaložiť.

c) Ak manažment rozdeľuje zisk na zdokonalenie spoločenských činností, zneužíva tým svoju právomoc. Takto vymeriava akcionárom zisk, ktorý od nich vyberá, a vynakladá ho potom na činnosti, ktoré nemajú pre podnik ziskový význam. Pretože manažéri nie sú volení verejní činitelia, vykonávajú tak činnosti, ktoré ovplyvňujú organizáciu bez toho, aby boli jej zodpovední. Okrem toho manažéri nie sú trénovaní pre neekonomické rozhodnutia.

d) Tieto aktivity manažmentu sa môžu prejavovať ako nevýhoda pre organizáciu v tom zmysle, že finančné náklady na spoločenské aktivity môžu časom viesť k zvýšeniu cien výrobkov a služieb podniku, pritom účet za to zaplatia napokon zákazníci. Manažéri konajú tým v neprospech záujmu zákazníkov a nakoniec i akcionárov.

Takým spôsobom etablovaná koncepcia trhového hospodárskeho mechanizmu viedla k tomu, že sa po desaťročia prijíma ako najvyšší cieľ všetkých podnikov dlhodobá maximalizácia zisku. Toto vymedzenie zamerania podniku nedáva však jednoznačný obraz o ňom, pretože dlhodobá maximalizácia zisku sa môže interpretovať rôzne a pritom nevyčerpáva skutočnú zodpovednosť podniku.

Nemeckí autori E. Schmalenbach a H. Nicklish už dávno (ešte v prvej tretine minulého storočia) zamietli princíp maximalizácie zisku ako kritérium voľby rozhodovania v podnikovohospodárskej náuke, pretože orientácia na maximálny zisk nevedie k optimálnemu zabezpečeniu tovarmi. ([41], s. 43)

Podľa ich názoru uvedeného v citovanej knihe sa princíp maximalizácie zisku podrobil kritike z dvoch strán:

a) predovšetkým preto, že nie je ústredným cieľom podnikov, lebo jeho maximalizácia nie je kvantifikovateľná a podnikovohospodárske rozhodnutia sú vždy výsledkom celého radu cieľov, ku ktorým síce úsilie o zisk prednostne prislúcha, ale nie vo všetkých prípadoch má dominantné určenie;

b) tento princíp sa odmieta v prípade, keď podnikateľ obchádza pri realizácii cieľa podniku etické a sociálne kritériá a sleduje len svoj osobný profit. ([41], s. 47)

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že „zásluhou podnikovohospodárskeho výskumu posledných desaťročí sa analyzovala otázka podnikateľského vytýčenia cieľov podrobnejšie a zistilo sa, že princíp maximalizácie zisku nie je neobmedzený (absolútny), ale že je pod vplyvom rôznych vedľajších podmienok...“ ([41], s. 42)

Pretože M. Friedman sa dovoľával len úzko ekonomických (ziskových) a nie spoločenských hodnôt, o ktorých predpokladal, že sú mimo mandátu podniku, ktorý má maximalizovať hodnotu akcionára, oprávnene sa mu vytýka ignorácia skutočností, že rozhodnutia podnikateľov môžu pôsobiť súčasne na mnohé a na rôzne osoby, skupiny a inštitúcie, čiže na rozličné záujmové subjekty (tzv. stakeholderov), ktoré môžu ovplyvňovať „zdravie“ organizácie. ([22], s. 14 – 17)

Reakciou na Friedmanovu paradigmu orientujúcu sa iba na akcionára vznikol koncom minulého storočia model spoločenskej zodpovednosti záujmových subjektov (stakeholderov). Táto teória „...vychádza z toho, že existuje (v podniku – pozn. M. S.) viac ako len jeden vzťah, t. j. medzi vedúcim manažérom voči majiteľovi firmy. Je tu tiež ďalšia skupina účastníkov, voči ktorým má podnik významné morálne povinnosti... Preto je potrebné prejsť od maximalizácie zisku k správe majetku..., keď úloha manažmentu sa chápe tak, že tento má zodpovednosť za dosiahnutie vyváženosti záujmov všetkých zainteresovaných subjektov na podniku.“ ([22], s. 14)

Ekonomická výkonnosť podniku – a to v úzkom ziskovom ponímaní – nie je preto jeho jedinou oblasťou zodpovednosti. Organizácia musí prevziať zodpovednosť i za to, ako pôsobiť na zamestnancov, na zákazníkov, na životné prostredie aj na iné subjekty a činnosti, ktorých sa organizácia nejako dotýka, čiže na záujmových partnerov /stakeholderov/ všeobecne.

Vychádzajúc z komplexného chápania spoločenskej zodpovednosti podniku zastávajú citovaní autori o nej tento názor: „Riadiť podnik znamená vyvažovať širokú škálu potrieb a cieľov. Výlučné zdôrazňovanie zisku vedie manažérov až do bodu, v ktorom môžu ohroziť prežitie podniku. Aby dosiahli zisk už dnes, majú sklon podkopávať budúcnosť... Majú snahu šetriť na výskume, propagácii a na ďalších výdavkoch, ktoré možno ľahko odložiť. Predovšetkým sa vyhýbajú všetkým kapitálovým investíciám.“ Preto sú toho názoru, že „... treba zavrhnúť tradičnú poučku o maximalizácii zisku.“ ([9], s. 98)

Z toho vyplýva následne aj širší poznatok, a to, že ekonomický rozvoj a rast hospodárstva nepredstavujú ciele samy osebe. Majú zmysel len ako prostriedky na dosiahnutie spoločenského cieľa. Na jeho dosiahnutie sú však veľmi žiaduce.

2 Negatívne stránky kapitalistického hospodárskeho systému

Obhajcovia kapitalizmu tvrdia, že jeho hospodársky model je optimálne efektívny, inovatívny a slobodný. Ich zásadný komparatívny argument v prospech neho je pritom to, že niet inej alternatívy.

Podobný názor na kapitalizmus vyslovuje, ale súčasne s inou jeho perspektívou prichádza Paul Krugman, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu z roku 1999. Píše: „Kapitalizmus má pevné postavenie nielen pre svoje úspechy, ktoré sú presvedčivé, ale aj preto, že dosiaľ nikto neponúkol prijateľnú alternatívu. Tento stav nepotrúva však večne. Prídu nové ideológie, nové sny. A tieto sa vytvoria určite skôr ako neskôr...“ ([37], s. 12)

Súčasný kapitalistický hospodársky poriadok má istotne svoje pozitívne stránky. Zároveň sa vyznačuje aj vážnymi problémami, ktoré vystupujú ako negatíva, čím sa jednoznačne znehodnocuje jeho prínos pre danú spoločnosť.

K najkritickejšími negatívnymi stránkami kapitalistického hospodárskeho systému patrí nasledujúcich šesť, z ktorých sa v príspevku venujeme prvým štyrom. Sú to:

- cyklický vývoj ekonomiky,
- nerovnosť príjmov a majetku,
- nezamestnanosť,
- chudoba,
- prepracovanosť,
- environmentálna degradácia.

2.1 Cyklický vývoj kapitalistickej ekonomiky

Výkonnosť ekonomiky jednotlivých krajín sa z roka na rok mení, čiže dochádza k striedaniu vzostupných a zostupných fáz jej vývoja, t. j. k expanzii a recesii.

„Ekonomické výkyvy nemajú žiadnu pravidelnú periodicitu a je takmer nemožné ich včas a presne predvídať.“ ([24], s. 393)

Na vysvetlenie a zdôraznenie príčin vzniku cyklického vývoja sú rôzne názory a existujú rôzne teórie. Významnú pozíciu má medzi nimi analýza cyklického vývoja na základe modelu agregátneho dopytu a agregátnej ponuky. Základom je Keynesova ekonomická teória, podľa ktorej sa považujú za hlavný zdroj cyklických výkyvov ekonomiky zmeny agregátneho dopytu súvisiace s vnútornou nestabilitou trhového hospodárstva, čiže endogénne faktory, keď v niektorých obdobiach trhové sily zlyhávajú a vzniká makroekonomická nerovnováha.

V protiklade k tomuto zdôvodneniu príčin cyklických výkyvov sú monetárne teórie (M. Friedman, F. A. Hayek), ktoré vychádzajú zo zmien agregátnej ponuky, popiera pritom názor, že cyklický vývoj spôsobuje vnútorná nestabilita trhovej ekonomiky a príčiny cyklického kolísania vidia vo vonkajších (exogénnych) faktoroch, nachádzajúcich sa mimo ekonomického systému.

V súvislosti s hospodárskymi krízami D. Schweickart píše: „Marx zdôrazňoval, že kapitalizmus je náchylný na krízy... z nadvýroby... V súčasnosti sme dospeli ku krízam z materiálneho nadbytku. Nie však vo vzťahu k ľudským potrebám a želaniam, lež vo vzťahu k nákupnej spotrebiteľskej sile. Podľa keynesiánskej terminológie ide o schodok v efektívnom dopyte.

Predkeynesiánski klasickí ekonómovia boli presvedčení, že nedostatok dopytu je iba dočasná záležitosť... Keynes to pokladal za nezmysel... Nejestvuje nijaká trhová sila, ktorá by priviedla krízovú ekonomiku k plnej zamestnanosti...

Neviditeľná ruka nás z krízy nevyvedie, ale – ako tvrdí Keynes – nemôžeme ostať nečinní. Intervenovať musí viditeľná ruka vlády, tá je totiž schopná zamestnať ľudí.“ ([37], s. 13)

Pokiaľ ide o súčasnú hospodársku situáciu vo svete, Nouriel Roubini ju charakterizuje takto:

„Firmy vo vyspelých ekonomikách teraz v dôsledku nedostatočného dopytu škr-tajú pracovné miesta, čo vyústilo do prebytku kapacít a neistého budúceho dopytu. Obmedzovanie počtu pracovných miest však dopyt ešte viac oslabuje, pretože znižuje príjmy pracujúcich a zvyšuje nerovnosť.“ [28]

Chorý mechanizmus kapitalizmu sa prejavil výrazne v roku 2008 v prudkom úpadku ekonomík v celom západnom svete, ktorý sprevádzalo veľké množstvo podvodov vlastníckmi a vrcholnými manažérmi. Krízy, ktoré postihli európske krajiny, sa odlišujú v detailoch, ale všetky vyjadrujú vnútorné protirečenia kapitalistického hospodárskeho systému.

Zaujímavú charakteristiku atribútov cyklického vývoja hospodárstva, odvodenú z praxe USA, predkladá Lester Thurow, profesor manažmentu na Technologickom inštitúte v Massachusetts, ktorý píše: „Pravda je, že každý finančný boom v USA... sa napokon premenil na ničivú silu... Každý takýto rozmach sa končí zdrvujúco a po každom páde prichádza škandál... Realita je taká, že na konci každého rozmachu každý chce, aby sa neskončil, a preto podvádza.“ [40]

Ekonomovia predpokladajú, že súčasná ekonomická kríza, lepšie povedané krízy, budú pokračovať ešte vo väčšom rozsahu. Prevláda názor, že keynesianská tradičná monetárna a fiškálna politika nemôže ukončiť krízu. Zdá sa, že v rámci daného ekonomického poriadku niet riešenia.

2.2 Nerovnosť v príjmoch a v bohatstve

Je všeobecne známe, že kapitalizmus vytvára veľkú škálu nerovnosti v príjmoch a v bohatstve občanov, resp. domácností. Ekonomovia zároveň vedia, že v distribúcii bohatstva existuje väčšia nerovnosť ako v distribúcii príjmu. „Pre väčšinu ľudí tvorí bohatstvo minimálny príjem, ale pre niekoľkých šťastných plodí bohatstvo ďalšie bohatstvo.“ ([37], s. 115)

Pomalý rast príjmov v posledných niekoľkých desaťročiach vo vyspelých štátoch roztvoril pre všetkých ľudí – okrem bohatých – ešte väčšiu priepasť medzi príjmami, ale súčasne aj medzi výdavkovými možnosťami.

Najtypickejším príkladom prehľbovania príjmovej a majetkovej disparity je najbohatšia, zároveň „vzorová“ ekonomika sveta, t. j. Spojené štáty americké, čo potvrdzujú uvedené údaje.

Podľa výsledkov sčítania ľudu USA z roku 2010 vzrástol za roky 1967 – 2010 na celkových príjmoch domácností najväčšmi podiel piatej, najvyššej skupiny (20 % ľudí), a to zo 43,6 % na 50,2 %. Najviac stratila stredná vrstva domácností.

Najbohatšie jedno percento Američanov zarobilo v roku 1975 9 % všetkých príjmov, ale v roku 2011 bolo to už 25 % príjmov. Na zvyšok 99 % obyvateľov sa „ušlo“ iba 75 % príjmov. [3]

Pokiaľ ide o distribúciu bohatstva v USA, na začiatku 21. storočia ovládalo jedno percento domácností štyridsať až päťdesiat percent národného bohatstva, čiže vyšší podiel, aký patril dolným deväťdesiatim deviatim percentám obyvateľstva. Pred 95 rokmi mala táto vrcholná špička „len“ 33 % bohatstva.

V rozdelení príjmov vo svete je americká spoločnosť najmenej vyvážená.

Podobne je aj koncentrácia bohatstva v Spojených štátoch väčšia než v ostatných rozvinutých štátoch.

Na základe narastajúcej nerovnosti príjmov a majetku v Amerike varuje Kevin Phillips vo svojej knihe *Wealth and Democracy*, že elity rodia elity, a preto súdi, že „... v Spojených štátoch sa už zakrátko môžu stať hlavnou hospodárskou a politickou silou boháči, ktorí budú svoj majetok a z neho vyplývajúci politický vplyv prenášať z pokolenia na pokolenie, na svojich potomkov a dedičov. Takto sa zrodí v Amerike plutokracia, vláda bohatých. Plutokracia však znamená zánik demokracie.“ [39]

Pretrvávajúce sociálne rozdiely v Spojených štátoch amerických sú výsledkom ich osobitnej kultúry, ktorá učinila americký národ najindividualistickejším národom sveta.

Na margo existencie tohto sebeckého prístupu v USA Joseph Stiglitz píše: „Každý človek sa riadi v úzkom zmysle slova vlastným záujmom... Správne pochopený vlastný záujem... je o tom, že si uvedomujeme, že vnímať záujem tých ostatných, čiže spoločný záujem, je v skutočnosti základnou podmienkou vlastného blahobytu.“ [38]

Túto požiadavku správne dopĺňa Nouriel Roubini, keď tvrdí, že „... každý ekonomický model, ktorý sa nevyrovná s vhodným spôsobom nerovnosti, bude nakoniec čeliť kríze legitimacy.“ [28]

2.3 Nezamestnanosť

Liberárna dôvera v niekdajšiu plnú zamestnanosť sa už dnes „nenosí“. Niektorí ekonómovia hovoria preto skôr o prirodzenej miere nezamestnanosti, ktorá sa nerovná nule, a znamená vlastne jej vyslovene ideologickú obhajobu.

V súčasnej trhovej ekonomike je nezamestnanosť jedným z najzložitejších problémov, ktorý má charakter ekonomický, sociálny a politický.

P. F. Drucker a J. Maciariello, autori knihy Drucker na každý deň, vyslovujú názor, že „od dôb veľkej hospodárskej krízy sa považuje nezamestnanosť tak za endemickú, ako aj za najnebezpečnejšiu chorobu modernej spoločnosti a ekonomiky.“ ([9], s. 201)

Nielen názory odborníkov, ale aj prieskum eurobarometra ukazuje, že občania EÚ pokladajú nezamestnanosť za najpálčivejší problém. Počet ľudí bez práce v jednotlivých krajinách je podľa nich stále vážnou otázkou. Až 48 percent ľudí v únii ju označili za najväčšie zlo vo svojich štátoch. Na Slovensku je strach z nej ešte citlivejší, bol 64 %. Až 91 % ľudí u nás pokladalo situáciu v tejto oblasti za „úplne zlú“, kým v únii to bolo 83 % ľudí.“

Opodstatnenosť obáv obyvateľstva a uvádzaných odborníkov z nezamestnanosti je výsledkom nasledujúcich hrozivých údajov o jej reálnom stave v Európe.

Podľa Eurostatu predstavovala miera nezamestnanosti v 27-člennej Európskej únii v novembri 2007 6,9 %, keď bez práce bolo 16,4 milióna ľudí. V apríli 2010 stúpila na 9,7 %. V auguste 2012 dosiahla už 10,5 percenta. Nezamestnanosť v eurozóne sa dostala v auguste 2012 na rekordnú úroveň 11,4 percenta.

Slovensko zápasí neustále s vysokou nezamestnanosťou, najmä s dlhodobou. V novembri 2007 sme evidovali v EÚ najvyššiu mieru 11 %. V júli 2010 sme boli v poradí na piatom mieste (15,0 %), v auguste 2012 dosahovala 14,3 %.

David Schweickart pokladá nezamestnanosť za organickú súčasť kapitalistického trhového hospodárstva, čo vyjadruje v týchto tézach: „Nezamestnanosť nemôžeme považovať za kapitalistickú odchýlku, pretože niečo nefunguje tak, ako by malo... Zdravý kapitalizmus si vyžaduje nezamestnanosť... Nezamestnanosť predstavuje ústredné kapitalistické protirečenie.“ Tieto tvrdenia autor zdôvodňuje nasledovne:

„Mzdy patria medzi produkčné náklady a zároveň predstavujú základný zdroj efektívneho dopytu. Kapitalistické firmy majú vždy záujem znižovať náklady, rozširovať trh a vyvíjať nové výrobky. Lenže uplatňovanie prvého z týchto cieľov, t. j. znižovanie nákladov, narastá do tej miery, do akej nadobúda na význame spojenie s ďalšími dvoma. Tým sa však potlačí efektívny spotrebiteľský dopyt a dostaneme so do depresívneho stavu... Skončí sa to stagnáciou ekonomiky a rastom nezamestnanosti...“ ([37], s. 119)

Podľa autora ide pri nezamestnanosti „... o rezervnú armádu nezamestnaných, ktorá slúži na udržanie prísnej disciplíny pracovnej sily. Ak je nezamestnanosť prinízka, robotníci požadujú vyššie mzdy. Tým sa zníži zisk na stupeň, ktorý ohrozí budúce investovanie, alebo sa bremeno prenesie na spotrebiteľov a vznikne inflačná nestabilita... Nezamestnanosť predstavuje nevyhnutnú štrukturálnu črtu... Nezamestnanosť je neviditeľná ruka s palicou, ktorá udržiava pracovnú silu v poslušnosti.“ ([37], s. 120)

2.4 Chudoba

Hoci chudoba je veľmi vážnym spoločenským problémom a je už dosť dlho predmetom záujmu mnohých osobností, neexistuje jednotné a všeobecne prijímané vymedzenie jej obsahu. Pre rôznych ľudí má toto slovo rôzny význam. Cieľom tohto príspevku nie je zaoberať sa jej definíciou, preto uvedieme iba zopár názorov autorov na ňu.

V učebnici *Ekonomia v novej ekonomike* sa píše, že „pri analyzovaní chudoby sa využívajú najmä ukazovatele charakterizujúce absolútnu, resp. relatívnu chudobu.

Absolútna chudoba sa definuje vo vzťahu k určitému absolútnemu minimálnemu štandardu, ktorým je hranica chudoby. Znamená skutočné strádanie v dôsledku neuspokojenia základných životných potrieb, predstavujúcich tie, ktorých uspokojenie je nutnou podmienkou prežitia...

Relatívna chudoba znamená, že niekto je chudobný v porovnaní s inými ľuďmi, ktorí žijú v danej spoločnosti...

Názory ekonómov sa pri meraní chudoby prikláňajú k jej určovaniu na základe výšky a štruktúry spotrebných výdavkov v určitom roku...“ ([24], s. 308 – 309)

Podľa učebnice Samuelsona a Nordhauza *Ekonomia* „chudoba bola oficiálne vymedzená v šesťdesiatych rokoch v USA ako dôchodok neprimeraný na udržiavanie existenčnej úrovne spotreby. Tá sa vypočítala z rodinných rozpočtov a overila na základe preskúmania tej časti dôchodkov, ktorá sa vynakladá na potraviny...

Skupina odborníkov z Národnej akadémie vied USA odporučila v roku 1995 zmeniť definíciu chudoby tak..., aby sa rodina považovala za chudobnú, ak jej spotreba je nižšia než 50 % spotreby potravín, odevov a nákladov na bývanie v rodine zaujímajúcej mediánové postavenie v štatistickom rade.“ ([29], s. 364 – 365)

Chudoba súvisí v značnej miere s nezamestnanosťou. Veľká väčšina chudobných dospelých v rozvinutých kapitalistických štátoch sú práceschopní ľudia, ktorí sú buď nezamestnaní alebo pracujú za minimálne mzdy.

Chudoba je predovšetkým materiálny fenomén spôsobujúci materiálne zbedačenie, t. j. hlad a podvýživu, bezdomovectvo, bolesť, choroby. Chudoba ničí zároveň ducha človeka. Podkopáva jeho sebavedomie a vedie ku kriminalite.

Hodnota indexu ľudskej chudoby sa pohybuje väčšinou v rozpätí 7 – 17 %. Z vyspelých krajín patria ku krajinám s najnižšou časťou populácie, ktorá žije v chudobe, Švédsko, Holandsko (7 – 8 %). ([24], s. 310)

Podľa učebnice Ekonómia dosiahla americká ekonomika deväťdesiatych rokov, keď vládol dlhotrvajúci boom, až 13,8 % miery chudoby. ([29], s. 367)

Doterajšie naše úvahy sa týkali chudobných ľudí v bohatých krajinách kapitalistického sveta, v ktorých je ich podiel vysoký. Vieme, že popri týchto štátoch sú aj niektoré zúfalo chudobné krajiny. Miliarda ľudí na našej planéte trpí podvýživou, pritom mnohí z nich do takej miery, že nemôžu náležite fungovať. Situácia sa však ďalej zhoršuje. Rozvojový program OSN roku 1996 oznámil, že 100 krajín bolo na tom horšie ako pred pätnástimi rokmi. ([37], s. 124)

Jediná možná liečba materiálnych a duchovných škôd spôsobených chudobou spočíva v poctivej práci. Ako sme už uviedli, kapitalizmus nie je schopný zabezpečiť prácu pre všetkých ľudí.

3 Výzvy na zmenu kapitalistického hospodárskeho poriadku

Z doterajšej analýzy súčasného kapitalistického hospodárskeho systému jednoznačne vyplýva, že nová civilizácia potrebuje alternatívny ekonomický model, ktorý bude prinajmenšom taký úspešný ako kapitalizmus, no nebude zaťažený jeho negatívnymi stránkami.

Systém sovietskeho centrálného plánovania zlyhal. Ekonomicky životaschopná alternatíva kapitalizmu zatiaľ nejestvuje. Nie je však správne tvrdiť, že neexistujú nijaké iné možnosti. Sú, a preto ľudstvo nastúpilo náročnú púť ich hľadania.

3.1 Názory na potrebu rekonštrukcie súčasného modelu trhového hospodárstva

Nachádzame sa na konci jednej cesty vývoja ľudskej spoločnosti, t. j. druhej vlny civilizácie, a pripravujeme sa na zajtrajšok, t. j. na život v jej tretej vlně. Žijeme vo veľmi zložitej dobe, keď mnohé veci, ktoré patrili nášmu bytiu, miznú, kým nové sa ešte nezrodili a nezaujali svoju pozíciu. V týchto podmienkach sme zároveň svedkami obrovského kvasu tvorivého myslenia a hľadania východísk a alternatív.

Treba si však uvedomiť a brať na zreteľ to, o čom píše Charles Handy, považovaný za najväčšieho britského filozofa podnikateľstva, ktorý pôsobí ako profesor na London Business School. „Nemôžeme sa dívať na budúcnosť ako na pokračovanie minulosti. Veci, ktoré vás dostali tam, kde ste, sú zriedkakedy totožné s vecami, ktoré vás na tomto mieste môžu udržať. Na budúcnosť musíme hľadiť ako na rad diskontinuití a naučiť sa pokladať túto skutočnosť za samozrejmu“ ... Jedinou možnosťou ako dať budúcnosti zmysel, a to v organizáciách, v spoločnosti i vo vašom vlastnom živote, je vziať budúcnosť do vlastných rúk a nielen na ňu reagovať.“ ([26], s. 38, 39). Odvoláva sa súčasne na spisovateľa Georga Bernarda Shawa, ktorý kedysi napísal, že rozumný človek reaguje na svet, zatiaľ čo nerozumný sa snaží svet prinútiť, aby reagoval na neho.

Pri vytváraní obrazu o našej budúcnosti sa vynára kardinálny problém, s ktorým sa už dlhšie zaoberajú mnohí odborníci a politici, a tým je budúca paradigma kapitalizmu.

Túto otázku si kladie aj Rowan Gibson, editor knihy o budúcnosti, ktorý píše: „A ako je to s kapitalizmom samým? S tou nádhernou cestou k pokroku a prosperite, ako sme sa niekedy domnievali. Mnohé hlasy sa dnes pýtajú, kam nás vlastne kapitalizmus vedie? Alebo, prečo sa tam tak dychtivo rútime? A aký má tento závod dôsledky pre naše životy, pre naše miestne spoločenstvo, pre naše životné prostredie? Sú to nepohodlné otázky, pretože žijeme v nepohodlnej dobe. Keď sa dívame do budúcnosti, ani trocha nie sme si istí tým, kam máme vlastne namierené a ako sa tam dostaneme.“ ([26], s. 20)

Joseph Alois Schumpeter, známa osobnosť ekonomických dejín, charakterizuje kapitalizmus vo svojej knihe *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York, Harper, 1942) „ako inherentne efektívny, stabilný a dynamický systém.“ Na otázku, či tento prežije, odpovedal, že si to nemyslí. Toto tvrdenie zdôvodňoval v zásade tým, že veľký úspech kapitalizmu vyústi do sociálnych, politických a kultúrnych podmienok, ktoré spôsobia jeho zánik. Ako jednu z príčin uvádza, že „prosperita dosiahnutá kapitalizmom vyvolá zmeny v triednej štruktúre spoločnosti, ktorá ju urobí zraniteľnejšou.“ ([6], s. 216, 218)

Šesťdesiat rokov po vyjdení Schumpeterovej knihy Günter Grass, spisovateľ a nositeľ Nobelovej ceny za literatúru v roku 1999, v interview na túto tému povedal: „Som človek, ktorý... vie, že mu nemôže byť nič sväté, ani neolibérálny kapitalizmus, ktorý po páde komunizmu ako keby sa odtrhol z reťaze a je presvedčený, že je neomylný... Začal v mene nového diktátu globalizácie... šalieť a inšpiruje sa vo vykorisťovaní 19. storočia. Komunizmus... sa uvaril vo vlastnej šťave. To isté čaká kapitalizmus, ktorý prežíva proces sebazáhuby, sebadeštrukcie... Je to šokujúce, lebo nevieme, čo príde po kapitalizme.“ ([18], s. 2)

Slobodný trh je súčasťou slobody života spoločnosti, ale i veľmi dôležitý nástroj jej ekonomickej prosperity. Všetky iné jeho alternatívne riešenia dosiaľ neuspeli. Kapitalizmus založený na trhu zaznamenal úspech, ale ukázal i vážne slabiny a negatíva. Kapitalizmus v terajšej podobe zlyhal.

Michel Rocard, bývalý francúzsky premiér a líder Socialistickej strany, konštatuje, že životná úroveň od dôb rímskeho impéria po Veľkú francúzsku revolúciu sa

horko-ťažko zdvojnásobila. Dnes je 150-krát vyššia. Trhový systém dosiahol ohromujúci úspech po druhej svetovej vojne.

Autor súčasne tvrdí, že kapitalizmus je krutý. Poukazuje zvlášť na jeho počiatky, keď ľudia boli nútení pracovať 17 hodín denne, a to bez dní voľna a bez dôchodku. Vďaka niektorým postupným opatreniam sa nehumánnosť systému čiastočne zmäkčila. Pokiaľ ide o nedávnu krízu, vidí jej prameň v prepade kúpnej sily stredných a nižších tried a v krachu špekulatívnych bublín vyvolaných nenасыtnosťou bohatých vrstiev, túžiacich po ešte väčšom množstve peňazí. Zároveň vyslovuje názor, že ak sa kapitalizmus ponechá len na trh, taký systém je nestabilný. Preto potrebujeme takú jeho paradigmu, v ktorej si môžu priliepať takmer všetci. ([27], s. 7)

Potrebu zmeny kapitalizmu zdôrazňuje už dávnejšie Lester Thurow, ktorý napísal: „Kapitalistický systém v podobe, v akej sa uplatňoval po druhej svetovej vojne, dospel k prirodzenému koncu svojej cesty...”

V súčasnej dobe nevieme dosť dobre, čo bude fungovať. Aj naďalej to bude kapitalizmus, bude to však kapitalizmus veľmi odlišného typu. Nikto presne nevie, čo funguje vo svete ovládanom inteligenciou na rozdiel od sveta, ktorý bol ovládaný parným strojom. Nikto presne nevie, čo funguje vo svete s možnosťou okamžitej globálnej komunikácie.

Najnovším nebezpečenstvom, ktoré ohrozuje kapitalizmus, nie je podľa neho žiadny iný „izmus“. Je ním akýsi rozklad v okrajových častiach štátov, ktorý skôr či neskôr prenikne až k ich jadru. V spojitosti s týmto ekonomickým rozkladom poukazuje na Katalánsko, Baskicko a iné krajiny a na to, že budeme mať niektoré chudobné a niektoré bohaté ekonomiky, čo sa nemôže v dlhodobej perspektíve osvedčiť“. ([26], s. 223, 229 – 230)

Predtým uvedené fakty ukazujú, že vo svete vznikli a existujú veľké sociálne rozdiely medzi občanmi v jednotlivých štátoch, a to tak v bohatých, ako aj medzi štátmi. Preto niektorí vedúci svetoví predstavitelia sú presvedčení, že pretrvávanie týchto nerovností a nezabezpečenie širokej účasti občanov na hospodárskom raste povedie k sociálnym otrasom, ba dokonca k násiliu.

Robert J. Shiller, profesor ekonómie University of Yale, cituje ekonómov Alberta Alesina a Roberta Perottiho, ktorí potvrdili, že i pri zohľadnení niekoľkých ďalších faktorov majú krajiny s vysokou nerovnosťou tendenciu vykazovať väčšiu sociálnu nestabilitu, meranú napríklad počtom politicky motivovaných atentátov či počtom ľudí zabitých v súvislosti s vnútroštátnym masovým násilím. [36]

Niall Ferguson, historik, ktorý prednáša na Harvardovej univerzite, vymenúva tri faktory, ktoré v poslednom storočí viedli k organizovanému uplatňovaniu smrtiaceho násillia. Boli to etnické konflikty, rozpadávajúce sa ríše a ekonomická nestabilita. Všetky tri podmienky sú dnes podľa neho splnené. Hospodársku nestabilitu spája s finančnou krízou, ktorá má ničivé politické dôsledky. Na základe toho tvrdí, že vek vzbury vo svete sa už začal. Mnohí autori z rôznych oblastí spoločenského života spájajú genézu poslednej hospodárskej krízy predovšetkým s nehumánnosťou existujúceho modelu trhového hospodárstva.

Podnetné úvahy o tomto probléme predkladá Japonec Daisaku Ikeda, prezident Soka Gakkai International, ktorý píše:

„Hlavná príčina krízy má svoj pôvod v divokej dominancii špekulatívnych finančných aktív, ktorých rozsah sa odhaduje rôzne... Finančné trhy, ktorých skutočnou funkciou je podporovať a umožňovať iné ekonomické aktivity, sa postavili do centra diania. Dílari a obchodníci, ktorí cieľavedome sledujú zárobok a zisk, často bez ohľadu na dôsledky pre iných, stali sa oslavovanými hviezdami tejto éry. Bezuzdné lakomstvo terajšieho kapitalizmu je jasne preukázateľný fenomén...

Najhlbším koreňom krízy je nezdravá orientácia na abstraktný a nepodstatný jav bohatstva, t. j. na peniaze. Je to patológia tvoriaca základ danej civilizácie.“ ([17], s. 10)

Podľa autora „vo väčšej či v menšej miere sme sa stali všetci homo oeconomicus, neschopným uznať nejakú inú hodnotu ako peňažnú... Taký človek je produktom vektora, ktorý je vnútornou hodnotou kapitalizmu.“ ([17], s. 13 – 14)

Súčasne pripomína, že prevaha monetárnych záujmov zvyrazňuje negatívne stránky kapitalizmu. Preto je zrejmé, že viera v slobodnú konkurenciu a trh, ktoré mali riešiť všetky problémy, stratili dôveru.

Napokon zdôrazňuje, že „ľudia majú právo žiť v mieri a v ľudských podmienkach. Je neprijateľné, aby sa základy ľudského živobytia mali narušiť a zničiť v dôsledku „tsunami“, ktoré sa nemôžu predvídať a ktorých pôvod je mimo sféry ich kontroly.“ ([17], s. 5, 10)

Postoj národa ku kapitalizmu, najmä k jeho extrémnym modelom, dokumentuje so zreteľom na kultúru príklad Ruska, ako o tom napísal v článku publikovanom u nás Viktor Jerofejev, spisovateľ žijúci v Moskve, ktorý má podtitulok „Prečo Rusi nemajú radi kapitalizmus?“ Autor zdôvodňuje svoju tézu takto:

Kapitalizmus nemal v Rusku šťastie. Klasická ruská literatúra ho držala pod prudkou paľbou pohrdania a hnevu od samého zrodu. Prvé dekréty o návrate k súkromnému vlastníctvu v deväťdesiatych rokoch inteligencia nadšene privítala. Ale keď sa začalo so šokovou terapiou a znovuzrodená paradigma kapitalizmu dostala výrazné zločinecké zafarbenie, nadšenie hneď vyrchalo. Väčšina ruského obyvateľstva omráčeného liberálnymi reformami zaplakala za socializmom.

Príčinu, prečo Rusi nemajú radi kapitalizmus, zakladá autor na historickom vysvetlení a spája ju s pravoslávnu morálkou národa, ktorý sa na život díva ako na hriešny a ovládaný mocou diabla. Odovzdanosť a odmietnutie filozofie úspechu a súkromnej iniciatívy sú podľa neho srdcom tradičnej ruskej ideológie.

Hoci zdôvodnenie negatívneho postoja národa vychádzajúceho z daného etického základu je v zásade pravdivé, uvedená argumentácia nevystihuje náležite hlavný dôvod jeho odporu proti kapitalizmu. Podľa môjho súdu nesmeruje uvedené odmietavé stanovisko k tomuto ekonomickému systému ako celku, ale len voči jeho istej odrode, t. j. proti liberálnemu, resp. fundamentalistickému trhovému hospodárstvu, v ktorom absentuje humánna podstata a ktorý sa v Rusku spája so zločinnosťou. Veď sám autor napokon tvrdí, že Rusko ubránilo budúcnosť kapitalizmu, ale s tým rozdielom, že do jedného uzla sa zviazali tri sily, t. j. štát, cirkev a kapitalizmus. ([19], s. 28)

3.2 Úvahy o novom hospodárskom modeli vyspelých štátov

Alvin Toffler vo svojej knihe Powershift (Mocenský posun) označil obdobie tretej vlny civilizácie ako terra incognita – nezmapovaná krajina zajtrajška. ([26], s. 20)

Rowan Gibson, editor svetového bestselleru venovaného budúcnosti, opísal očakávaný vývoj takto: „Keď dnes hľadáme do budúcnosti, ani trochu nie sme si istí, kam máme vlastne namierené a ako sa tam dostaneme... Neexistuje žiadna „jediná najlepšia cesta.“ ([26], s. 20 – 21)

Formovanie budúcnosti vo vyspelých štátoch ovplyvnia rôzne faktory. Za najdôležitejšie z nich pokladáme dva, z ktorých vychádzajú aj renomovaní autori pri vypracúvaní možných zmien spoločnosti a ekonomiky. Sú to:

- prechod spoločnosti z industriálnej éry k vedomostnej ére, v ktorej budú mať najvýznamnejšiu úlohu vedomosti;
- zabezpečovanie etickosti v ekonomike, pretože jej účel sa nedá určovať z jeho vlastného bytia, ale len vzhľadom na človeka a jeho existenčné potreby. V tomto zmysle bude rásť význam kultúry pre formujúci sa hospodársky model štátu.

Nadväzne na tieto skutočnosti uvádzame niekoľko predstáv, resp. návrhov autorov na možné zmeny súčasného kapitalistického hospodárskeho systému, ktoré sú väčšinou v embryonálnom štádiu vzniku, a preto sa treba na ne dívať ako na „nedonosené dieťa“.

Významné myšlienky na poňatie kapitalizmu prináša Charles Handy, ktorý tvrdí: „Komunizmus mal určitý cieľ, ktorým bola ideálna predstava rovnosti a prosperity pre všetkých..., nemal však mechanizmus potrebný na dosiahnutie tohto cieľa. Kapitalizmus je naproti tomu mechanizmom, ale javí sa mi tak, že mu chýba cieľ. Ide v ňom o to, aby sme zbohatli (iba niektorí – pozn. M. S.), alebo patrí k životu aj niečo iné? Zdá sa totiž, že keď získame peniaze, len zriedkakedy nám to stačí... Samotné srdce kapitalizmu je napadnuté zhubným nádorom. Nemá cieľ, pre ktorý by sa ľudia mohli nadchnúť.“ ([26], s. 43 – 44)

Autor preto odporúča, aby „v prvom štádiu vytvárania nového obrazu kapitalizmu sa dôsledne ujasnilo, k čomu toto všetko je a komu to má slúžiť? Odpoveď, že to slúži tým, ktorí to financujú, teda akcionárom..., nie je vôbec postačujúca, a to z praktického i z morálneho hľadiska. Musíme mať na pamäti to, že novým zdrojom bohatstva je inteligencia..., čiže rozum a schopnosť ľudí...“

Kto vo veku intelektuálneho kapitálu vlastní kapitál? Akcionári to nie sú..., ani nemôžu byť. Vlastníkmi intelektu sú kľúčoví zamestnanci podniku. Vlastniť iných ľudí opravdivo nikdy nemôžeme...

Znamená to, že model, ktorý vychádza z toho, že podnik je vlastníctvom ľudí, ktorí ho financujú, a že ľudia, ktorí v ňom pracujú, sú len nástrojmi týchto vlastníkov, nezodpovedá dnešnému veku a rozhodne nebude dostatočný pre budúcnosť...

Právo musíme zmeniť tak, aby sa finančníci stali len finančníkmi a nie vlastníkmi... Mali by mať právo požadovať primeraný výnos zo svojich peňazí... Musíme súčasne prehodnotiť, do akej miery môžu nové aktíva hovoriť do vlastníctva a prevádzky podniku. Potrebujeme spravodlivejšiu rovnováhu moci. Musíme dať viac

práv ľuďom, ktorí v podniku pracujú... V ekonomike zajtrajška, v ktorej inteligencia bude majetkom, budeme musieť dohliadnuť tiež na to, aby každý mal právo vlastniť časť toho majetku a bohatstva, ktoré prinesie. ([26], s. 43 – 44)

O reálnosti hodnotenia negatívnych atribútov doterajšej paradigmy trhového hospodárstva mnohými odborníkmi a na ňom založeného tzv. čistého kapitalizmu a návrhov na jeho zmeny svedčia aj vyjadrenia vysokých politických predstaviteľov niektorých vyspelých štátov (napríklad bývalého prezidenta Francúzska a nemeckej kancelárky), ktorí po zrážke s finančnou krízou prišli s programom „umiernenia kapitalizmu“, čo nemožno pokladať len za nejaký ich predvolebný fígel'. Iní zase hovoria o potrebe modernizácie kapitalistického systému.

Na margo takeého programu Jan Werner Müller, profesor politológie na Princetonskej univerzite, napísal: „Nie je to absurdná myšlienka. Existuje dlhá a vážna tradícia katolíckeho sociálneho myslenia. Vziať tento odkaz vážne by vyžadovalo oveľa rozsiahlejšie pretvorenie kapitalizmu, než o akom sú pripravení uvažovať chýrni kresťanskí demokrati, vrátane výrazne širšieho prerozdelenia vlastníctva a mechanizmov, ktoré by mohli zabezpečiť podiel pracujúcich na manažmente.“ [25]

O tom, že požiadavka na „umiernenie“ kapitalizmu nie je len výplodom nejakých „profesoríkov“ alebo dokonca blúznivcov, ale nástoječivá potreba, svedčia i návrhy odborárov v Nemecku, aby zamestnanci automobiliek (Opel, Daimler, Volkswagen) sa podieľali na ich akciovom kapitáli a stali sa spoluvlastníkmi firiem, čím by sa zväčšili ich spolurozhodovacie práva.

Nouriel Roubini, vychádzajúc z kritickej analýzy modelu sociálneho štátu v Európe po druhej svetovej vojne, ako aj anglosaského modelu laissez – faire, ktorý podľa neho žalostne zlyhal, prichádza s týmto odporúčaním na koncipovanie hospodárskeho systému, ktorý má vo všeobecnosti svoju racionalitu. Autor píše:

„Stabilizácia trhov orientovaných ekonomík vyžaduje návrat k správnej rovnováhe medzi trhmi a zabezpečovaním verejných statkov...“

Každý ekonomický model, ktorý sa vhodne nevyrovná s nerovnosťou, bude nakoniec čeliť kríze legitimacy. Pokiaľ neuvedieme do rovnováhy relatívne ekonomické úlohy trhu a štátu, protesty zaznamenané v roku 2011 zosilnia, pritom sociálna a politická nestabilita poškodí nakoniec dlhodobý hospodársky rast a blahobyt.“ [28].

S odvážnou teoretickou koncepciou o novom hospodárskom systéme budúcnosti prišiel David Schweickart, profesor filozofie na Loyola University v Chicagu, vo svojej knihe z roku 2002, ktorá vyšla v slovenčine roku 2010 pod názvom „Po kapitalizme ekonomická demokracia“. Autor ponúka v nej vlastný teoretický príspevok, označovaný ako kontraprojekt.

Podľa neho „... existuje vytúžený hospodársky poriadok, ktorý zachováva základnú silu kapitalizmu, no eliminuje jeho fundamentálne slabosti.“ Nazýva ho „... príznačne ekonomická demokracia, pretože rozširuje demokraciu do oblastí života, ktoré sa dosiaľ pokladali za prekročenie všetkých limitov.“ ([37], s. 17)

Základnými piliermi, resp. znakmi modelu ekonomickej demokracie sú tri, keď druhá je spoločná s existujúcim kapitalizmom. Sú to:

- spoločenská kontrola investícií.
- zamestnanecká samospráva,
- trh tovarov a služieb,

Rozhodujúcou črtou tohto modelu je zamestnanecká samospráva podnikov, ktorá má dva zásadné prvky:

1. ruší sa súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, pričom sa tieto považujú za kolektívne vlastníctvo spoločnosti. Každý podnik kontrolujú tí, ktorí v ňom pracujú. Väčšina z podnikov má volené zamestnanecké rady;
2. ruší sa námezdná práca. Príjmy pracujúcich predstavujú podiely na zisku a nie mzdy, či platy. Tieto však nebudú rovnaké. ([37], s. 18, 73 – 74)

Teória nástupníckeho ekonomického systému vo vzťahu k terajšiemu modelu kapitalizmu je výsledkom dlhodobého výskumu autora, a to jednak kapitalizmu, ktorý označuje za krutý a predátorský systém, a jednak skúseností z uplatňovania prvkov zamestnaneckej samosprávy v niektorých kapitalistických štátoch (napríklad v družstvách Talianska a vo Švédsku, Mondragónsky „experiment“ v Španielsku) a v bývalých socialistických krajinách (juhoslovanský experiment, čínsky „socializmus“).

Pokiaľ ide o kardinálnu otázku historických úspechov a empirických skúseností so životaschopnosťou nových štruktúr podnikov na báze ekonomickej demokracie autor ich hodnotí takto: „V tomto ohľade nájdeme množstvo dôkazov založených na tisíckach príkladov, poukazujúcich na to, že participácia robotníkov na ekonomickom rozhodovaní a spravodlivé rozdelenie zisku smerujú k podpore produktivity a že samosprávne riadenie podnikov je v drvivej väčšine úspešnejšie ako v kapitalistických náprotivkoch.“ ([37], s. 85 – 86)

Zamestnanecká samospráva je staronový model, ktorý má svoje prednosti, ale nie je ani bez problémov. Je to však prijateľný systém budúcnosti, ktorý vyžaduje ďalšie skúmanie a predovšetkým experimentovanie.

Nedoriešeným prvkom modelu ekonomickej demokracie sú najmä myšlienky týkajúce sa spoločenskej kontroly investícií, konkrétne regionálnej a komunálnej alokácie centrálnych nahromadených fondov, ktorými sa tu nezaobráame. Koniec koncov, samotný autor pripúšťa pri tomto probléme „trocha priestoru na pochybnosti“, keď píše: „Keďže nikdy nebol uvedený do praxe taký investičný mechanizmus, ako som ho opísal v knihe, nemožno sa vyjadriť o tejto inštitúcii jednoznačne. V tomto prípade nejestvujú ani ekonomické štúdie.“ ([37], s. 88)

D. Schweickart napokon konštatuje, s čím možno súhlasiť, že „kontrapjekt“ ako sebavedomý projekt je ešte vždy v plienkach, a to napriek tomu, že jeho korene siahajú hlboko do minulosti. Ak chceme zaznamenať úspech, musí sa nevyhnutne hlbšie a dôkladnejšie analyzovať daná problematika a musia sa zaangažovať do tohto zápasu milióny ľudí.“ ([37], s. 37 – 38)

Zároveň poznamenáva, v čom má určite pravdu, že výzva na vytvorenie nového ekonomického poriadku „... nemusí byť úspešná, pretože sily vystupujúce proti nej majú stále veľkú moc. Je však jasné, že vízie siahajúce za kapitalizmus sú najlepšou nádejou pre naše ciele a zároveň zárukou, že sa taký pokus uskutoční.“ ([37], s. 36)

Za povšimnutie sú aj myšlienky, ktoré uvádza v súvislosti s transformáciou hospodárstva v bývalých socialistických krajinách. Píše: „Keď si zalistujete v článkoch, ktoré v tom čase (t. j. na začiatku deväťdesiatych rokov – pozn. M. S.) napísali ekonómovia a politickí stratégovia zainteresovaní do hospodárskej rekonštrukcie východného bloku..., zistíte, že za významnú reformnú agendu pokladali otázky samosprávy.“ Z ďalšieho tvrdenia autora možno však vyvodiť to, že lídri týchto krajín nerešpektovali tieto návrhy, že neboli „normálni“ a spoliehali sa len na „grandiózne experimenty“ privatizácie, deregulácie a voľnú ruku trhu. A historická príležitosť sa tak stratila. ([37], s. 21 – 22)

Toto hodnotenie postojov a počínov vtedajších predstaviteľov sa naplno vzťahuje i na československých a neskôr slovenských politických a vládných samovládov a siaha až po dnešok, keď títo realizovali a realizujú ekonomickú reformu bez akejkoľvek vopred pripravenej koncepcie a dlhodobejšieho výhľadu spoločnosti a hospodárstva do budúcnosti.

Podobne ako v iných reformujúcich sa štátoch dali sa naše vládnuce garnitúry opantať za podpory „cynických rád“ niektorými sebavedomými západnými, najmä americkými ekonómami, chimérou trhového liberalizmu, v dôsledku čoho sa dostala u nás do popredia hŕstka privatizérov a tunelárov na úkor uspokojenia potrieb slovenského národa a súčasne sa poslal na vedľajšiu koľaj inštitút štátu. Pritom sa hrdíme, že sme kresťanským štátom.

3.3 Multilaterálny prístup k tvorbe hospodárskeho poriadku v rozvojových krajinách

Pri konštrukcii nového „mechanizmu“ fungovania ekonomík štátov sveta v budúcnosti vyvstáva otázka, či prichádza do úvahy jeden, unilaterálny hospodársky model, o čo sa usilovali v minulosti Spojené štáty americké, alebo sú okolnosti, ktoré vytvárajú predpoklady pre pluralistické riešenie hospodárskeho „stroja“.

Pri hľadaní odpovede na tento problém vychádzame z faktu, že svet budúcnosti a teda spoločnosti a ekonomiky štátov nebudú uniformné, ale budú sa v rôznych smeroch odlišovať, a teda aj vyžadovať rozličné prístupy k tvorbe ich hospodárskych systémov. Hoci ich „muster“ môžu ovplyvňovať rozličné faktory, najdôležitejšiu úlohu budú zohrávať v tomto prípade tieto:

- štádium ekonomického rozvoja krajiny, najmä to, či je iba na prahu industrializácie alebo prekročila už túto etapu a vstúpila do štádia vedomostnej spoločnosti;
- tvár kultúry krajiny podmienenej predovšetkým náboženstvom a sústavou jeho etických hodnôt.

V priemyselnej ére sa vyvinul najprv západný hospodársky systém, ktorého predvojom bol americký liberálny hospodársky model. Jeho istou odrodou bol sociálno-trhový variant Európy. S procesom nástupu industrializácie Japonska sa začal formovať japonský hospodársky systém, ktorý ovplyvnil Áziu. Tento model musel však v 90. rokoch minulého storočia nastúpiť transformáciu v súvislosti s kolapsom bublinovej ekonomiky. Doterajšie dva základné modely tovarového hospodárstva, panujúce donedávna vo svete, vyžadujú však razantné chirurgické zásahy.

Rýchlejší ekonomický rast novovznikajúcich a rozvojových ekonomík v priebehu posledných dekád vývoja ľudskej spoločnosti spôsobil postupné zvyšovanie ich významu vo svetovom hospodárstve. Tento ekonomický posun od Západu najmä na Východ, ale aj do ďalších svetadielov, je veľkou udalosťou našej doby. V týchto štátoch sa tak dostala do popredia otázka voľby novej formy kapitalizmu, resp. spoločenského systému vôbec, a tým i hospodárskeho „mechanizmu“, ktoré majú zabezpečiť ich ďalšie napredovanie v tomto diferencovanom svete.

„Namiesto toho“, ako konštatuje Charles A. Kupchan, profesor medzinárodných vzťahov na Georgetownskej univerzite, „aby rozvíjajúce sa krajiny nasledovali západnú cestu rozvoja a poslušne prijímali ich miesto v liberálnom svetovom poriadku, rozvíjajú svoje vlastné verzie modernizácie a vymedzujú sa voči západným ideologickým ambíciám.“ [20]

Demokratická spoločnosť s voľným trhom, ktorá sa stala synonymom éry západného primátu a ktorú pokladala americká elita a verejnosť za všeobecne platný model, má vyzývateľa v podobe štátneho kapitalizmu v Číne, Rusku a v emirátoch okolo Perzského zálivu.

„Tridsať rokov čínskeho rozvoja“, tvrdí vyššie uvedený autor, „v ničom nepripomína cestu, po ktorej išli Európa a Severná Amerika. Západný rozvoj ťahala stredná trieda, ktorá zvrhla absolutistickú monarchiu...“

Naproti tomu autoritatívny čínsky štát vyhral nad svojou strednou triedou...

V súčasnej rýchlej a premenlivej svetovej ekonomike má štátny kapitalizmu zreteľné výhody.“ [20].

Blízky východ takisto nie je naklonený plniť americké očakávania. „Väčšina moslimského sveta nevidí rozdiel medzi svetskou a náboženskou sférou. Mešita je neoddeliteľná od štátu... Dve tretiny Egyptanov chcú, aby sa občianske právo prísne držalo Koránu... Egypt je pravidlo, nie výnimka... Arabská jar ukázala, že demokratizácia nie je to isté ako westernizácia...“ [20].

Rastúce mocnosti ako India či Brazília sú sekulárne demokracie. Obidva štáty prijali však ľavicový populizmus a sú zdržanlivé voči voľnému trhu. Svojím správaním naznačujú, že pôjdu podľa vlastnej mapy a nie podľa západných pravidiel.

Z tohto stručného výkladu vyplýva, že v tomto storočí bude vo svete diverzifikovaná moc. V tejto súvislosti možno súhlasiť s názorom Charlesa A. Kupchana, že „... toto storočie bude prvé, keď budú existovať viaceré verzie hospodárskeho poriadku a modernity v prepojenom svete. Niekoľko mocenských centier a modelov, ktoré ich reprezentujú, budú súťažiť na viacerých úrovniach súčasne.“ [20]

Záver

Kapitalizmus a jeho ekonomické jadro liberálne trhové hospodárstvo prispeli v značnej miere, a to pomocou rastúcich vyspelých štátov, k rozvoju bohatstva sveta. Ich rozmach bol výsledkom procesu racionalizácie na báze strojovej výroby, ako aj egoistickej etiky, založenej na princípe individualizmu.

V priebehu industrializácie týchto krajín v podmienkach kapitalizmu sa ukázala v tejto spoločnosti aj veľká iracionálnosť daného hospodárskeho systému, prejavujúca sa existenciou vážnych negatívnych javov, ktoré sa týkali prevažnej väčšiny obyvateľstva. Tieto vyplývali z osvojenia si deformovaných etických ľudských hodnôt ako základne liberálneho trhového hospodárstva, keď na piedestál ľudskej aktivity a jej výsledkov sa dostali peniaze a chamtivosť, čiže blud.

V tomto ohľade sa môžeme pripojiť k názoru P. F. Druckera, ktorý napísal: „Som pre voľný trh... Mám však vážne výhrady proti kapitalizmu ako systému, pretože robí idol z ekonomiky, ako keby bola jediným a celým zmyslom života. Je to jednorozmerný pohľad...“

Dnes som presvedčený o tom, že je spoločensky a morálne neodpustiteľné, keď manažéri žnú obrovské zisky, zatiaľ čo prepúšťajú ostatných zamestnancov... V krátkosti povedané, do ekonomického kalkulu kapitalizmu nie sú zahrnuté všetky rozmery toho, čo znamená byť ľudskou bytosťou a čo znamená zaobchádzať s človekom ako s ľudskou bytosťou. Aby taký krátkodobý systém ovládol ostatné aspekty života, nie je dobré pre žiadnu spoločnosť.“ ([9], s. 333)

V tejto súvislosti vyslovili podnetný názor George Akerlof a Joseph Stiglitz, laureáti Nobelovej ceny za ekonómiu, ktorí napísali: „Na tri desaťročia ovládol svet jeden druh uvažovania a teraz platíme za to vysokú cenu v podobe hospodárskej krízy. Možno sa dalo tomu predísť, keby sa nezabúdalo aj na alternatívne teórie... Medzi ekonómami... existuje omnoho väčšia myšlienková rozmanitosť, než si ľudia často uvedomujú... Mnoho poučení nám ponúkajú aj hospodárske dejiny.“ [1]

Na margo formovania budúceho ekonomického systému Slovenska je žiaduce dodať nasledovné. Aj pre nás platí to, čo nazval J. A. Schumpeter procesom „kreatívnej deštrukcie“. Vo všeobecnosti znamená, že slabé a nereformovateľné systémy treba zrušiť a nahradiť ich novými. Týka sa to najmä prehnitej paradigmy liberálneho trhového hospodárstva a kapitalizmu. Ich novú koncepciu musia vymodelovať odborne schopní ľudia zaoberajúci sa touto oblasťou, a nie politici, ktorým je to cudzie a okrem iného sú aj predajní. Táto úloha je pre nás o to naliehavejšia, že o tvárnosti tretej vlny civilizácie sa u nás už dlhšie hovorí, ale len hovorí, no vládne orgány a akademické inštitúcie v tomto ohľade nič nepodnikajú. Vyzerá to tak, ako keby táto vážna oblasť nikoho „netlačila“.

Literatúra

- [1] AKERLOF, G. – STIGLITZ, J.: Nech prekvitá hojnosť teórií. Bratislava: In: *SME*, 28. 10. 2009.
- [2] BALÁŽ, V.: Prečo je Západ bohatý? Bratislava: In: *Hospodárske noviny*, 27. 2. 2007.
- [3] BALÁŽ, V.: Americký sen: kto zbohatne a kto nie. Bratislava: In: *Hospodárske noviny*, 15.12. 2011.
- [4] CAROLL, A. B.: The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. Athens: *Business Horizons*, July/August 1991.
- [5] *Dejiny etického myslenia v Európe a USA* (editorka A. Remišová). Bratislava: Kalligram, 2008.

- [6] *Die ökonomischen Lehren von Marx, Keynes, Schumpeter* (prof. M. Timmermann – editor). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1987.
- [7] DITZ, G. W.: The Protestant Ethics and the Market Economy. In: *Kyklos*. Blackwell Publishing, Ltd., 2008.
- [8] DONNELLY, JR. J. H. – GIBSON, J. L. – IVANCEVICH, J. M.: *Fundamentals of Management*. Homewood: IRWIN, 1990.
- [9] DRUCKER, P. F. – MACIARIELLO, J.: *Drucker na každý deň*. Praha: Management Press, 2009.
- [10] ETZIONI, A.: *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995.
- [11] FERGUSON, N.: Svet práve vstúpil do veku vzbury. Bratislava: In: *SME*, 28. 5. 2009.
- [12] FRIEDMAN, M. A.: FRIEDMAN DOCTRINE – The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. In: *The New York Times Magazine*, 1970, September 13.
- [13] FUKUYAMA, F.: *Veľký rozvrat*. Bratislava: Vydavateľstvo AGORA, s. r. o., 2005.
- [14] GREGG, S.: Bez morálky niet trhu. Bratislava: In: *Trend*, 14. 5. 2009.
- [15] Chamtivosť a megalomanstvo amerického superkapitalizmu vedú firmy ku krachu. Článok z časopisu Spiegel. Bratislava: In: *Hospodárske noviny*, 12. – 14. 2002.
- [16] IKEDA, D.: John Kenneth Galbraith – Economics a Weapon for People's Happiness. Tokyo: *SGI Quarterly*, Number 56, April 2009.
- [17] IKEDA, D.: *Toward Humanitarian Competition: A New Current in History*. Tokyo: Soka Gakkai International, 2009.
- [18] JANÍK, B.: Literatúra svet nezmení. Bratislava: In: *Národná obroda*, 9. 3. 2002.
- [19] JEROFEJEV, V.: Tajné spomienky na sladký život. Bratislava: In: *SME*, 27. 6. 2009.
- [20] KUPCHAN, CH. A.: Amerika v novom svete. Bratislava: In: *SME*, 21. 4. 2012.
- [21] KÜNG, H.: Ako skrotiť našu nenásytnosť a domýšľavosť. Bratislava: In: *SME*, 7. 3. 2009.
- [22] LANTOS, G. P.: *Boundaries of Strategic Corporate Social Responsibility*. North Easton: Stonehill College, 2001.
- [23] *Liberálni ekonomie. Kořeny euroamerické civilizace* (usporiadal T. Ježek). Praha: PROSTOR, 1993.
- [24] LISÝ, J. a kolektív: *Ekonomía v novej ekonomike*. Bratislava: IURA EDITION, 2005.
- [25] MÜLLER, J.: Sľubný pôvab opatrnej viery. Bratislava: In: *SME*, 11. 7. 2009.
- [26] *Nový obraz budúcnosti* (Rowan Gibson – editor). Praha: Management Press, 2007.
- [27] ROCARD, M.: Pochmúrna budúcnosť čaká ten „zlý“ kapitalizmus. Bratislava: In: *Hospodárske noviny*, 5. 8. 2009.
- [28] ROUBINI, N.: Nestabilita nerovnosti. Bratislava: In: *SME*, 19. 10. 2011.
- [29] SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D.: *Ekonomía*. 16. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo ELITA, 2000.
- [30] SEDLÁČEK, T.: *Ekonomía dobra a zla*. Bratislava: In: *SME*, 15. 4. 2009.
- [31] SEDLÁK, M.: Transformácia ekonomiky Slovenskej republiky (japonsky). Tokyo: *The Research Report in the Institute of Social Sciences*, Chuo University, č. 2/2001.
- [32] SEDLÁK, M.: Social Responsibility in Social-Market Economy. In: Ivanička, K. a kol.: *Economics Aspects of Social Justice and Human Rights* (zborník). Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2010.

- [33] SEDLÁK, M.: The efficiency of economy and living standard of the Slovak Republic in the context of EU in the years 2005 – 2010. In: *Review of Applied Socio – Economic Research*, Bucharest. November 2011.
- [34] SEDLÁK, M.: *Základy manažmentu* (druhé prepracované a doplnené vydanie). Bratislava: IURA EDITION, 2012.
- [35] SENGE, P.: Business as a Human Community (Interview). Tokyo: *SGI Quarterly, Soka Gakkai International Quarterly Magazine*, 2006. Number 46.
- [36] SHILLER, R. J.: Nerovnosť a jej kritici. Bratislava: In: *Hospodárske noviny*, 23. – 25. 3. 2007.
- [37] SCHWEICKART, D.: *Po kapitalizme ekonomická demokracia*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2010.
- [38] STIGLITZ, J.: Horné jedno percento. Bratislava: In: *SME*, 13. 8. 2011.
- [39] Strašidlo plutokracie nad Amerikou. Bratislava: In: *SME*, 31. 8. 2002.
- [40] THUROW, L.: Každý boom sa končí škandalom. Bratislava: In: *SME*, 12. 7. 2002.
- [41] WÖHE, G. – DÖRING, N.: *Einführung in die Allgemeine Betriebswirtschaftslehre*. München: Verlag Franz Vahlen, 1990.
- [42] ZIESEMER, B.: Snaha o maximalizáciu ziskov vládne aj politike. Bratislava: In: *Hospodárske noviny*, 24. 8. 2004.